

महाराष्ट्र शासन,
उद्योग उर्जा व कामगार विभाग
शासन निर्णय क्रमांक सीएलए-१०/प्र.क्र.९/कामगार-४
मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२
दिनांक - २० जानेवारी, २०११

पहा - १) याचिका क्र. ४६५/१९८६ मधील सर्वोच्च न्यायालयाचे निर्देश
२) शासन निर्णय क्रमांक सीएलए-२००९/(४)/काम-४, दिनांक २ मार्च, २००९
३) शासन निर्णय क्र. सीएलए-०९/प्र. क्र. ११/काम-४, दिनांक २५ ऑगस्ट, २००९
४) शासन निर्णय क्र. सीएलए-०९/प्र.क्र.२६/काम-४, दिनांक ३१ ऑगस्ट, २००९
५) शासन परिपत्रक, नियोजन विभाग, क्रमांक : वानियो-२००९/प्र.क्र.५४/
कार्यासन-१४११, दिनांक ३० ऑक्टोबर, २००९

प्रस्तावना

बालकामगार (प्रतिबंध व नियमन) अधिनियम, १९८६ नुसार बालकामगार प्रथेचे नियमन करण्याची तसेच या अनिष्ट प्रथेस प्रतिबंध करण्याची जबाबदारी कामगार विभागाची आहे. तसेच याचिका क्र. ४६५/१९८६ मध्ये मा.सर्वोच्च न्यायालयानेही बालकामगार प्रथेच्या निर्मूलनार्थ राज्य शासनाने प्रभावी कार्यवाही करण्याचे निर्देश दिले आहेत. या सर्व बाब्दी लक्षात घेता बालकामगार प्रथेला आला बसण्यासाठी जनमानसात मोरुया प्रमाणात जांगृती होणे आवश्यक असल्याने याचाबद दिनांक २५ ऑगस्ट, २००९ च्या शासन निर्णयाद्वारे धोरण व कार्यपद्धती निश्चित करण्यात आली आहे. तसेच, बालकामगार ही प्रथा कायम राहण्यामध्ये बालकामगारांच्या पालकांची आर्थिक दुरावस्था कारणीभूत असल्याने बालकामगारांच्या पालकांना पर्यायी उपजिविरचे साधन तयार करणे व त्यांचे कौशल्यात वृद्धी होऊन उत्पन्न याढविणे आवश्यक आहे. या दोन उद्दिष्टांकरिता दोन वेगवेगळ्या योजना कार्यरत आहेत. तथापि, वार्षिक योजना २०१०-११ च्या मध्यावधी आढाव्याच्या वेळी नियोजन विभागाने दिनांक ३० ऑक्टोबर, २०१० च्या परिपत्रकान्वये कामगार विभागाच्या सन २००९-१० मधील या योजनांतर्गत योजनांमध्ये साधर्म्य आहे, अशा योजनांचे एकत्रिकरण करण्याचे निर्देश देण्यात आले होते. त्यानुसार आता शासनाने संदर्भांकित शासन निर्णय दिनांक २५ ऑगस्ट, २०१० व ३१ ऑगस्ट, २०१० अधिक्रमित करून बालकामगार प्रथा निर्मूलनार्थ व्यापक जनजागृती करणेबाबत व बालकामगारांच्या पालकांचे पुनर्वसन करणे या दोन योजनांच्या एकत्रिकरणाबाबत खालील प्रमाणे निर्णय घेतला आहे.

शासन निर्णय-:

बाल कामगार प्रथा ही सामाजिक, सांस्कृतिक व आर्थिक समस्यांशी निगडीत असल्यामुळे या प्रथेचे निर्मूलन करण्याकरिता व्यापक जनजागृती करणे, तसेच बालकामगार व त्यांचे पालक यांचा आर्थिक व सामाजिक स्तर उंचावण्यासाठी बालकामगार (प्रतिबंध व नियमन) कायदा, १९८६ या योजनेस मान्यता देण्यात येत आहे. बालकामगार प्रथेविरुद्ध व्यापक जनजागृती करणे अत्यंत आवश्यक आहे. सध्याच्या आधुनिक

काळात छापिल प्रसिध्दीसोबत इलेक्ट्रॉनिक्स प्रसिध्दी परिणामकारक आहे. त्यामुळे बाल कामगार प्रथा निर्मूलनार्थ खालील प्रसिध्दी माध्यमांचा उपयोग करण्याचे शासनाने ठरविले आहे.

- (१) **वृत्तपत्रातील प्रसिध्दी** : महाराष्ट्रातील प्रत्येक गावात वृत्तपत्र पोहचले आहे. शाळेत न जाता शेती व इतर व्यवसायात काम करण्याचा बाल मजुरांची संख्या गावात जास्त प्रमाणात आढळते. त्यामुळे शहरी भागाबरोबरच ग्रामीण भागात जनजागृती करणे आवश्यक आहे. वृत्तपत्राच्या माध्यमातून बाल कामगार प्रथा निर्मूलनार्थ वृत्तपत्राद्वारे प्रसिध्दी केल्यास याचा प्रभाव ग्रामीण भागातील जनतेसह शहरातील मध्यम व उच्च वर्गातही दिसून येईल. त्यामुळे या अनुचित प्रथेविरुद्ध वृत्तपत्राच्या माध्यमातून प्रसिध्दी करण्याचे शासनाने ठरविले आहे.
- (२) **महाराष्ट्र राज्य परियहन महामंडळाच्या, तसेच शासकीय उपक्रमातील वाहतूक बसेस वरील प्रसिध्दी** : महाराष्ट्र राज्य परियहन महामंडळाच्या गाड्या संपूर्ण राज्यभरात प्रवासी वाहतूक करतात. विशेषत: ग्रामीण भागात जवळपास प्रत्येक गावात एस.टी.पोहचलेली आहे. तसेच, महानगरपालिका / नगरपालिका यासारख्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या वाहतूक उपक्रमाच्या बसेसही स्थानिक पातळीवर मोठ्या प्रमाणात प्रवासी वाहतूक करतात. त्यामुळे ग्रामीण भागात व शहरात जनजागृती करावयाची झाल्यास ग्रामीण / शहरी जनता ज्या वाहनातून प्रवास करते त्या वाहनाद्वारे जनजागृती करणे प्रभावी ठरणार आहे. या वाहतूक बसेसवर प्रसिध्दी केल्यास प्रवास करण्याचा लाखो लोकांमध्ये जनजागृती होणार आहे. तसेच, सदर बसेसच्या पाठीमगे व बाजूला लावण्यात येण्याचा पोस्टर्सद्वारे बसेस ज्या ज्या भागात जातील, त्या त्या भागातील जनतेस व मालकास देखील बालकामगार ही अनुचित प्रथा असून बालकामगारांकडून काम करून घेणे हे कायद्याने दंडनिय असल्याची जाणीवही होईल. त्यामुळे एस.टी., तसेच स्थानिक पातळीवर प्रवासी वाहतूक करण्याचा शासकीय उपक्रमाच्या बसेसच्या माध्यमातून प्रसिध्दी करण्याचे शासनाने ठरविले आहे.
- (३) **रेडिओद्वारे प्रसिध्दी** : बालकामगारांचा वापर मोठ्या शहरात, तसेच ग्रामीण भागामधील अधिकृत / अनाधिकृत अशा विविध गृह उद्योगांमध्ये केला जात असल्याचे दिसून येते. अशा उद्योगातील बालकामगार प्रथा निर्मूलनार्थ जनजागृती करणे आवश्यक आहे. बहुतांशी लोक रेडिओ ऐकतात. त्यामुळे रेडिओ माध्यम प्रभावितिया उपयोगी ठरणार आहे. शासनाने असे ठरविलेले आहे की, आकाशवाणी, तसेच अन्य रेडिओ वाहिनी यांच्या माध्यमातून बालकामगार प्रथेविरुद्ध प्रसिध्दी करण्यात यावी.
- (४) **दूरचित्रवाणी (टी.व्ही.)** : राज्यातील बहुतांशी जनता दूरचित्रवाणीवरील कार्यक्रम नियमितपणे पहात असते. या दूरचित्रवाणीचे प्रक्षेपण खेडोपाडी पोहचलेले आहे. त्यामुळे दूरचित्रवाणीच्या माध्यमातून बालकामगार प्रथा निर्मूलनाबाबतची जनजागृती प्रभावी ठरणार आहे. ही बाब लक्षात घेऊन शासनाने दूरचित्रवाणी वाहिन्यांचा देखील बालकामगार प्रथेविरुद्ध जनजागृतीसाठी वापर करण्याचे ठरविले आहे.
- (५) होर्डिंग्ज, पोस्टर्स, बैनर्स इत्यादी परंपरागत माध्यमांचाही आवश्यकतेनुसार वापर करण्यात यावा.

(६) माहितीपट, व्हीडीओ विलप्स सिनेमागृहात दाखविणे : बालकामगार प्रथा निर्मूलनार्थ जनजागृतीसाठी माहितीपट, व्हीडीओ विलप्स या अत्यंत प्रभावी माध्यम म्हणून उपयुक्त ठरतील. जिल्हाधिकारी यांव्या मदतीने राज्यातील सिनेमागृहांमध्ये हे माहितीपट / व्हीडीओ विलप्स दाखविल्यास त्याचा जनमानसावर अत्यंत प्रभावी परिणाम होऊ शकेल.

उपरोक्त माध्यमांबरोबरच अस्य प्रभावी माध्यमांचाही वापर शासनाच्या प्रचलित नियम व कार्यपद्धतीनुसार करावा, तसेच वर्मीत कमी खर्चात जास्तीत जास्त प्रसिद्धी कशी परिणामकारकरित्या करता येईल, यादृष्टीने नियोजन कामगार आयुक्त यांनी करावे. तसेच, बालकामगार प्रथेस आला घालण्यासाठी त्यांच्या १ लकांना उपजिविकेचे पर्यायी साधन उपलब्ध करून देणे व त्यांच्या कौशल्यात वृद्धी करून त्यांचे उत्पन्न वाढविणे आवश्यक आहे. या उद्दिष्टासाठी स्वतंत्रपणे कार्यपद्धती व योजना उरवून स्वतंत्र शासन निर्णयाद्वारे प्रसारित करण्यात येईल.

यावर होणारा खर्च भागणी क्रमांक "के-४-२२३० कामगार व सेवायोजन, ०१-कामगार, १११-कामगारांसाठी सामाजिक सुरक्षितता (००) (३४) बालकामगार प्रथा प्रतिबंध व नियमन (२०३०५८८)" या लेखाशिर्षातर्गत मंजूर केलेल्या अनुदानातून भागाविण्यात येईल. तसेच, या योजनेसाठी आहरण व संवितरण अधिकारी म्हणून कामगार आयुक्त कार्यालयाचे संबंधित आहरण व संवितरण अधिकारी काम पाहतील. या योजनेतर्गत उपलब्ध नियतव्यातून उपलब्ध उद्दिष्टासाठीच खर्च करण्यात येईल, याची दक्षता घेण्यात यावी.

सदरहू शासन निर्णय नियोजन विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्रमांक २४५/१४६१, दिनांक १४.०३.२०१०, तसेच वित्त विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्रमांक ८६६/१०/अर्थ-१४, दिनांक ११.१०.२०१० ला अनुसरुन निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नावाने.

विविता गुप्ता

(डॉ.कविता गुप्ता)
प्रधान सचिव (कामगार)

प्रत :-

मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.
मा. उपमुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.
मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई.
अपर मुख्य सचिव, (गृह) मंत्रालय, मुंबई
अपर मुख्य सचिव, (महसूल) मंत्रालय, मुंबई
अपर मुख्य सचिव, (सार्वजनिक आरोग्य) मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव, (महिला व बाल विकास) मंत्रालय, मुंबई
सचिव, (शालेय शिक्षण विभाग) मंत्रालय, मुंबई
मंत्रालयीन सर्व विभाग.
महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क संचालनालय, मंत्रालय, मुंबई
यांना सदर शासन निर्णयाला व्यापक प्रसिद्धी देण्याच्या विनंतीसह.

सर्व विभागीय आयुक्त

सर्व जिल्हाधिकारी य जिल्हादंडाधिकारी,

सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी.

पोलिस महासंचालक, महाराष्ट्र राज्य मुंबई.

कामगार आयुक्त, मुंबई.

विकास आयुक्त (असंघटीत कामगार), ताडदेव, कमर्स सेंटर, मुंबई-३४

सर्व कामगार आयुक्त, सर्व अपर कामगार आयुक्त/ सर्व कामगार आयुक्त

सर्व सहाय्यक कामगार आयुक्त/ सर्व सरकारी कामगार अधिकारी

आयुक्त, महिला व बाल कल्याण, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.

महासंचालक, यशवंतराव चंद्राण विकास प्रशासन प्रबोधिनी, पुणे.

शिक्षण संचालक, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

संचालक, आरोग्य सेवा, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.

महाव्यवस्थापक, महाराष्ट्र राज्य लघुउद्योग महामंडळ (एम.एस.एस.आय.डी.सी.)

उद्योग, उर्जा व कामगार विभागातील सर्व कार्यासने.

निवड नस्ती (कामगार-४)
